

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi
Geliş/Received: 15.08.2025
Kabul/Accepted: 10.11.2025
DOI: 10.17822/omad.123401

Atıf/Citation: Ümit Hunutlu. "Eski Türkçedeki Yağak Kelimesinin Kökeni Üzerine". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 12/34 (2025): 442-454.

Ümit Hunutlu

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Türkiye. umit.hunutlu@erdogan.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-1410-1203>

Eski Türkçedeki Yağak Kelimesinin Kökeni Üzerine **On the Etymology of the Old Turkish Word Yağak**

Öz: Eski Türkçede kullanılan kelimelerden bazıları tamamen unutulmuştur. Bazıları ise ses değişikliğine uğrayarak günümüze kadar gelmeyi başarmış ve Türk dilinin herhangi bir lehçesinde varlığını devam ettirme imkânı bulabilmiştir. Bu kelimelerden biri de "yağak"tır. Ceviz ve ceviz ağacı anlamında kullanılan yağak kelimesinin ilk örneklerine İrk Bitig'de rastlıyoruz: "yağak : ıgaç : yaylağım : kuşlğ : ıgaç : kışlağım" Ceviz ağaçları yaylam, kuşların çokça bulunduğu ağaçlar kışlağımdır (IB 56)". "yağaklıg: toğrak : üze : tüşüpen :yaylayur : men Cevizli (= cevize benzer meyveli) kavak ağacı üzerine konup yazı geçiriyorum." Kelimeye sivil Uyğur belgelerinde rastlandığı gibi, Karahanlı Türkçesi eserlerinden Divânu Lügâti't-Türk'te de geçmektedir. Akı yağak: soyulması kolay olan cevize akı yağak.k denir; "iyi cins ceviz" demektir. Kelime Çağatay Türkçesinde yağak/yağag ve Batı Türkçesinde yağak şekliyle kullanılmıştır. Kelimenin kökeni hakkında bugüne kadar tatmin edici bir açıklama yapılmamıştır. Cevizin ağaçtan dökülen bir şey olmasından hareketle kelimenin kökü yag- "yağmak" fiiline dayandırılmıştır. Ancak bu etimolojik açıklama, kelimenin yàngak (Özbek Türkçesi), jaŋgak (Kazak Türkçesi), caŋgak (Kırgız Türkçesi), yağak (Uygur Türkçesi) kullanımlarını ve /-ŋg-/ , /-ng-/ ve /-ŋ-/ seslerinin izahını güçleştirmektedir. Türkçe yağak kelimesinin çağak şekliyle Moğolcaya da geçtiği dile getirilmiş ancak Arap harfli Moğolca sözlüklerde ve Modern Moğolcada bu kelimeye rastlanmamıştır. Kalmukçada ise jaŋxag, jaŋgag şekline rastlanmıştır. Kelimenin Kıpçak ve Karluk grubu Türk lehçelerinde tercih edilen yàngak, jaŋgak, caŋgak kullanımı, Doğu Karadeniz ağızlarındaki cangâ / cango kelimesine oldukça yakın bir söyleyiştir. Trabzon ağzında cangô; ince kabuklu, içi dolu, yuvarlak fındık için kullanılmaktadır. Artvin ağzında ise cangâ cevizin yeşil rengi ve dış kısmını ifade ettiği gibi koruk cevizi de karşılar. Bu kullanım Kafkas dillerinden olan Gürcücede de mevcuttur. ჭებგო (tsengo): Cevizin dış kabuğu, yeşilimsi renktedir. Eski Türkçede ve Doğu grubu çağdaş Türk lehçelerinde farklı söyleyişleriyle karşımıza çıkan yağak kelimesinin Doğu Karadeniz ağzlarında ve Gürcücede yakın söyleyişlerle ve yakın anlamlarda kullanılması oldukça dikkat çekicidir. Bu çalışmada yağak (ceviz) kelimesinin tarihi ve çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımları sunulmuştur. Eski Türkçede kullanılan bu kelimenin kökeni hakkında yeni bir öneride bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Etimoloji, Eski Türkçe, Yağak, Ceviz.

Abstract: Some of the words used in Old Turkish have been completely forgotten. Some of them have managed to survive until today by undergoing sound changes. Some of them were able to continue their existence in any dialect of the Turkish language. One of these words is "yağak". We encounter the first examples of the word yağak, which is used to mean walnut and walnut tree, in İrk Bitig: "yağak : ıgaç : yaylağım : kuşlğ : ıgaç : kışlağım" Walnut trees are my pasture, and trees where birds live in abundance are my winter shelter. (IB 56).

yağaklıg: toğrak : üze : tüşüpen :yaylayur : men. I sit on a poplar tree with walnuts (= fruit similar to walnuts) and spend the summer. Just as the word is found in civilian Uyğur documents, it is also mentioned in Divânu Lügâti't-Türk, one of the Karakhanid Turkish works. Akı yağak: The walnut that is easy to peel is called "akı yağak.k". This means "good quality walnut"(Ercilasun 360). The word was used as yağak/yağag in Chagatai Turkish and as yağak in Western Turkish. No satisfactory explanation has been given to date about the origin of the word. The root of the word is based on the verb yag- "to rain", considering that walnut is something that falls from the tree. (1962: 231; ED 900a) However, this etymological explanation includes the uses of the word in yàngak (Uzbek Turkish), jaŋgak (Kazakh Turkish), :caŋgak (Kyrgyz Turkish), yağak (Uygur Turkish) and the sounds /-ŋg-/ , /-ng-/ and /-ŋ-/ makes it difficult to explain. It has been stated that the Turkish word yağak also passed into Mongolian with the form çağak. However, this word has not been found in Mongolian dictionaries with Arabic letters or in Modern Mongolian. In Kalmyk, the forms jaŋxag, jaŋgag are found.

The use of the word, yàngak, jaŋgak, caŋgak, preferred in the Kipchak and Karluk group Turkish dialects, is very similar to the word cangâ / cango in the Eastern Black Sea dialects. Cangô in the mouth of Trabzon; It means

thin-shelled, filled, round hazelnut. In the Artvin dialect, *cangà* refers to the green color and outer part of the walnut, as well as the dried walnut. This usage is also available in Georgian, one of the Caucasian languages. წებო (tsengo): The outer shell of the walnut is greenish in color. It is quite remarkable that the word *yağak*, which we encounter with different pronunciations in Old Turkish and contemporary Turkish dialects, is used with similar pronunciations and similar meanings in Eastern Black Sea dialects and Georgian. In this study, the uses of the word *yağak* (walnut) in historical and contemporary Turkish dialects are presented. A new suggestion has been made about the origin of this word used in Old Turkish.

Keywords: Etymology, Old Turkish, Yağak, Walnut.

Extended Abstract: When the Turks lived a nomadic life, the most important source of income was animal husbandry. Turkish people would migrate to the plateaus in summer and to winter quarters in winter for their animals. This lifestyle has given rise to the false idea that Turks lead a completely nomadic life. For this reason, it was thought that they were not engaged in agriculture, which is an indicator of settled life. With the emergence of documents proving that the Turks were engaged in agriculture, this wrong view began to lose support. As a result of archaeological studies carried out in the Altai Mountains and Turkestan, it has been proven that the Turks have been engaged in agriculture in the regions where they live since ancient times. Therefore, agricultural culture has existed in Turkish societies since ancient times. This cultural accumulation also makes itself felt in the vocabulary. It is possible to see this not only in Turkey Turkish but also in other dialects.

One of the most basic methods of understanding the place and importance of agriculture in Turkish communities is vocabulary studies. Vocabulary; The whole of the words in a language is defined as vocabulary, vocabulary, word structure and vocabularies (TDK, 2005, s.1807, Gocer 2009, s. 1026- 1027). Vocabulary constitutes all the words used by a nation over time. At the same time, the world of concepts of the society speaking that language is a reflection of the material and spiritual culture and a cross-section of the world view. It reflects the nation's cultural background world of thought and lifestyle. Vocabulary studies shed light on the history of that language to a large extent. It reflects changes in sound, form, syntax and meaning that have occurred over the centuries. It shows what kind of changes took place under the influence of which languages (Aksan 2006, 11). For this reason, etymology studies are extremely important for the individual and the society. Etymology research, which is an important field of philological study in terms of sociocultural developments, also helps to determine which language a word was taken from, when it was first mentioned, in which source, and in what form and meaning. There are historical dictionaries prepared and published with such studies in many languages.

In Old Turkish, walnut is called *yağak*. This name remained as “*yangak*” in a narrow circle of dialects. Old Turkish “*yağak*” passed into Hungarian as *dió* (<*gyi*ó <*gyiv*ó) (Ligeti: TörK 21; Doerfer: KhalMat 308; Eren, 2020: 88). The subject of our study, “*yağak*”, is one of the words that most likely comes from Turkish roots. The first example of the word in written sources is in Irk Bitig. The /-ŋ-/ consonant in the middle of the word “*yağak*” in Old Turkish was replaced by the /-ŋ-/ consonant in Khwarezm Turkish and later. However, in Turkish the sound change is generally in the direction of *ŋ* > *ng* > *n* / *ğ*. Turkish, the posterior palatal /ŋ/ is seen to alternate with its explosive counterpart, the /g/ consonant, in some uses: The palatal consonant /ŋ/ tends to alternate with the voiced palatal and pre-palatal fricative consonants /ğ/, /g/. For example, in Kopturkish, /ŋ/, which is seen in the second person singular and plural, is written with /g/ in some cases. This situation is also encountered in the second person possessive suffix and the final sound of the genitive suffix (Hunutlu, 2023: 66). It is also a common view that the palatal “n” develops in the direction of /ŋ > ğ ~ v ~ h > ø/, especially between two vowels (Karahana 24; Dasdemir 2008: 5).

A change in the inner voice towards *g* > *ŋ* / *ŋk* does not seem likely in the light of these data. In Gokturk letter inscriptions, the consonant /ŋ/ is sometimes represented by /g/ in certain structures. A similar situation is also encountered in Old Uyghur and Karakhanid Turkish texts. The change /ŋ/ > /g/ shows an unstable spelling feature in certain suffixes in Old Turkish (Agca 2012: 69). Gabain states that the *ŋ*~*ğ* / *g* change is rare and gives the following examples: *enim*, *egim* “partial”; *enjin*, *egin* “shoulder”; *enjin*-, *egir*-” (Gabain 2007: 39; Eraslan 2012: 89). It is known that the /ŋ/ consonant changed into the consonants /g, m, n, v, y/, which are close to it, not only in the historical periods of the Turkish language but also in contemporary Turkish dialects (Räsänen 1969; Cagatay, 1954; Tekin 1968: 92).

Kashgarli Mahmud states in his *Divan Lugati't-Turk* that the /ŋ/ consonant changed to /g/ consonant in some dialects of the Argus (DLT II, 167-168; Ercilasun 2014: 280). In addition, there are many examples in DLT where the /ŋ/ consonant is written with /g/ or is completely lost, which we cannot say for sure whether it is a dialectal element belonging to the written language or to various Turkic tribes: *sağun* ~ *sagun* (I, 403,3), *sinil* ~ *sigil* (I, 394), *terim* ~ *terim* (I, 396,3), *yagan* (III, 29) (Uyg. Yaşa). Among the examples above, the words that are close to the word *yangak* / *cangak* in terms of sound characteristics are *cango*, *çoğabir*, *congabir*, *gongalak*, *yangak*. The usage of the word *yàngak*, *jàngak*, *cağak* preferred in the Kipchak and Karluk group Turkish dialects is very close to the word *cangà* / *cango* in the Eastern Black Sea dialects. In the Trabzon dialect, *cango* is used for thin-shelled, solid, round hazelnuts. In the Artvin dialect, *cangà* refers to the green color and outer part of the walnut, and also means unripe walnut. This usage is also present in Georgian, one of the Caucasian languages. წებო (tsengo): The outer shell of the walnut is greenish in color. It is quite remarkable that the word *yağak*, which appears in different pronunciations in Old Turkish and Eastern group contemporary Turkish dialects, is used with similar pronunciations and meanings in Eastern Black Sea dialects and Georgian. This situation can be seen as a Kipchak / Meskhetian influence.

The word yağak (walnut), which was first identified in Old Uyghur Turkish in Irk Bitig, may have been pronounced as yaŋak / yaŋgak in different dialects of the same period. The spelling of the word is in Khwarezm Turkish and later in yaŋak. The sound change ġ > ŋ is not a very common occurrence throughout history. The sound change is generally in the direction of ŋ > ġ (Choi, 2010: 36; Tekin, 2003: 70-71). For this reason, the explanation about the etymology of the word as yag- (verb to rain) -ak (verb-derived noun suffix) seems suspicious. This explanation was made based on the fact that walnuts fall to the ground like rain. In this study, the root of the word is suggested as yan (side, side, direction). With the /+GAK/ suffix added to the noun yan, the word must have taken the form (yan+gak). The meaning of “cheek” is also compatible with the shape characteristics of the walnut. The etymology of Yan+gak explains the existence of the /-ŋ-/ sound seen in the middle of words in Khwarezm Turkish and later. Today, except for some Anatolian dialects, the word yaŋak (walnut) is not used in the Oghuz Group Turkish dialects. Instead of this word, the words ceviz, cövüz, goz, hōz have become widespread. This word diversity increases even more with different uses in Anatolian dialects. In Anatolian dialects, the word yaŋak can also be found in forms with /c-/ that are compatible with the Kipchak pronunciation. The words cangā / cango in the Eastern Black Sea dialects have a similar pronunciation to the words yaŋgak, jaŋgak, caŋgak in the Kipchak and Karluk group of Turkish dialects.

Giriş

Türklerin konargöçer hayat sürdükleri zamanlarda en önemli geçim kaynağı hayvancılıktı. Türkler hayvanları için yazın yaylalara, kışın kışlaklara göçerlerdi. Bu hayat tarzı Türklerin tamamen göçebe bir hayat sürdükleri şeklinde yanlış bir fikrin doğmasına yol açmıştır. Bu sebeple yerleşik hayatın bir göstergesi olan tarımla uğraşmadıkları düşünülmüştür. Türklerin tarımla uğraştıklarını tanımlayan belgelerin gün yüzüne çıkmasıyla bu yanlış görüş taraftar bulamamaya başlamıştır. Altaylar ve Türkistan’da yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda Türklerin yaşadıkları bölgelerde çok eski çağlardan beri tarımla uğraştıkları kanıtlanmıştır.¹ Dolayısıyla tarım kültürü Türk toplumlarında eski çağlardan beri mevcuttur. Bu kültürel birikim söz varlığında da kendini hissettirmektedir. Bunu sadece Türkiye Türkçesinde değil diğer lehçelerde de görmek mümkündür. Türk topluluklarında tarımın yerini ve önemini anlamanın en temel yöntemlerinden biri söz varlığı çalışmalarıdır. Söz varlığı; bir dildeki sözlerin bütünü, söz hazinesi, sözcük hazinesi, kelime hazinesi, kelime kadrosu ve vokabüler şeklinde tanımlanmaktadır.² Söz varlığı, bir milletin zaman içerisinde kullandığı sözlerin tamamını oluşturur. Aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, maddi ve manevi kültürün yansıtıcısı, dünya görüşünün bir kesitidir. Milletin kültürel birikimini, düşünce dünyasını, hayat tarzını yansıtır. Söz varlığı çalışmaları ise o dilin tarihine geniş ölçüde ışık tutar. Yüzyıllar boyunca ortaya çıkan ses, biçim, söz dizimi ve anlam değişikliklerini yansıtır. Hangi dillerin etkisiyle, ne tür değişimler gerçekleştiğini gösterir.³ Bu sebeple köken bilgisi çalışmaları birey ve toplum açısından son derece önemlidir. Sosyo-kültürel gelişmeler bakımından önemli bir filolojik çalışma alanı olan köken bilgisi araştırmaları, bir sözcüğün hangi dilden alındığı, ilk kez ne zaman, hangi kaynakta, hangi biçim ve anlamda geçtiğinin saptanmasına da yardımcı olur. Birçok dilde bu türden çalışmalarla hazırlanıp basılmış tarihî sözlükler mevcuttur.

Amaç

Bu çalışmanın temel amacı, Eski Türkçede cevizi karşılayan yağak, yaŋak, yaŋağ varyantlarının kökenini ortaya koymaktır. Kelime hakkında daha önce yapılan etimolojik açıklamaları değerlendirmek, etimolojinin ses ve anlam yöntemlerinden hareketle art zamanlı bir bakış açısıyla kelimenin kökeni hakkında en doğru sonuca ulaşmak da bu makalenin amaçları arasındadır.

Yöntem

Etimolojik hususiyetleri hakkında çıkarımda bulunmadan önce yağak kelimesinin tarihî Türk lehçelerindeki kullanım özellikleri ortaya konulmuştur. Kelimenin tarihî gelişim ve değişim süreçleri Eski Türk dili metinlerinden takip edilmiştir. İncelemede etimoloji biliminin

¹ Muhammet Kaya, “Eski Türkçe Tarım Terimlerinin Anadolu Ağızlarındaki Durumu”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (4), (2022), 1462. (Muhammet, 2022)

² <https://sozluk.gov.tr/?ara=s%C3%B6z%20varl%C4%B1%C4%9F%C4%B1> (10.07.2025).

³ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle DilBilim*, (Ankara: TDK Yayınları, 2006), 11 (Doğan, 2006)

ses ve anlam yöntemlerinden yararlanılmıştır.⁴ Fonetik değişim kuralları incelenen kelimeye uygulanmıştır. Sonrasında morfolojideki en kısa kök, en eski şekil kabul edilmiştir.⁵ Kelimenin kökü, art zamanlı değişim ve gelişim özellikleri göz önünde bulundurularak ve uzak lehçelerdeki anlamlarıyla karşılaştırarak incelenmiştir. Kelime hakkında daha önce yapılan etimolojik açıklamalar eleştirilmiştir. *Yağak* kelimesi ve varyantları sadece tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde değil, Anadolu ağızlarında da araştırılmıştır. Anadolu ağızlarındaki varyantları yanında kelimenin Kıpçak grubu lehçelerinde yaygınlığı üzerine incelemeler yapılmıştır. Kelimenin Doğu Karadeniz’de hatta Gürcistan’ın bazı ağızlarında da varlığı ortaya konulmuştur.

Tarihi Türk Lehçelerinde Yağak Kelimesi

Çalışmamızın konu alanını oluşturan “yağak”, Türkçe kökten geldiği kuvvetle muhtemel kelimelerden biridir. Kelimenin yazılı kaynaklardaki ilk örneği İrk Bitig’de yer almaktadır. Kelime metinde (KGY) harfleriyle yazılmıştır: “yağak : ıgaç : yaylağım : kuşlğ : ıgaç : kışlağım” Ceviz ağaçları yaylam, kuşların çokça bulunduğu ağaçlar kışlağımdır (IB 56).⁶ “yağaklıg: toğrak : üze : tüşüpen :yaylayur : men. “Cevize benzer meyveli kavak ağacı üzerine konup yazı geçiriyorum.”

Kelime Uygur Türkçesi Hukuk Belgelerinde *yağak* olarak geçer:

“altı y(e)g(i)rmi yağak ayak. beş yağak täpsi [t]ört ıgaç täpsi. iki yağak könäk. bir bädizlig sır [k]önäk. bir yağak kapan bir ıgaç kapan bir yağak erkün (?) iki söğüt erkün (?) bir sır ayak üç yağak mün uz-luk iki yağak kadın.” (1068-1076). on altı tane ceviz kase, beş tane ceviz tabak, dört tane ağaç tabak, iki tane ceviz kova, bir tane boyalı ve cilalı kova, bir tane ceviz büyük kase, bir tane ağaç büyük kase, bir tane ceviz erkün (?), iki tane söğüt erkün (?), bir tane cilalı kase, üç tane ceviz çorba kasesi (?), iki tane ceviz kap.”

Divanü Lugatı’t-Türk’te yağak kelimesi şu şekilde yer alır: akı yağak “iyi ceviz”.⁷ ol yağak anıñ tılın agnattı “o ceviz onun dilini buruşturdu, kekeme yaptı”.⁸ koldaçıkça ming yağak barça bile ayruk tayak “Dilenciye bin ceviz, bunun hepsiyle beraber ayrıca dayak... / Dilenci için bin ceviz borcumdur, bunun hepsiyle beraber ona dayanması için bir de değnek veririm”.⁹ yağaklık “cevizlik, ceviz biten yer”¹⁰, yağaklıg yıgaç “cevizli ağaç”.¹¹

Harezm Türkçesi eserlerinden Rabgûzî’ye ait Kısasü’l-Enbiya’da yağak “ceviz” şu ifadelerle yer alır: kamug yemiş üç türlüğ turur kiminiñ tışı yénür alma armüd menizlig kiminin içi yénür tışı yénmez yağak bādām menizlig kiminiñ taşı ma içi yénmez kağun harbuz menizlig”.¹² Codex Cumanicus’ta hoz (<Far. gavz/göz) ceviz, koz. (CCDB-II/s.714) kelimesi kullanılırken *yağak* kelimesine rastlanmamıştır.¹³

Çağatay Türkçesinde ceviz; *koz* ve *yangag* olarak geçmektedir. Senglah’ta *yangak*, Abuşka’da *yangak* ~ *yangag* kullanımları görülür.¹⁴

⁴ Günay Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2019), 758-766. Günay (2019)

⁵ Bilgen Kaplan Taş; Şahap Bulak, “Etimoloji Bilimine Genel Bir Bakış”, *Turcology Research* 83, (2015): 289-304. (Bilgen Kaplan & Şahap, 2015)

⁶ Talat Tekin, *İrk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı*, (Ankara: TDK Yayınları, 2013), 25/56, 26/64. Ayşehan Deniz Abik, *Meyveler Münazarası -Doğu Türkçesi-*, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2005). (Abik, 2005; Talat, 2013)

⁷ Besim Atalay, *Divanü Lügat-it Türk Tercümesi*, C I-IV, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013), I 90; I, 124; 57). (Besim, 2013)

⁸ Atalay, DLT 267, 228, DLT 137.

⁹ Atalay, DLT, 417, 316, DLT 210.

¹⁰ Atalay, DLT III, 172, DLT 466.

¹¹ Atalay, DLT III, 50; DLT 466.

¹² Aysu Ata, *Nâsirü’l-dîn bin Burhâbü’l-dîn Rabgûzî, Kısasü’l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları)-I Giriş-Metin-Tıpkıbasım*: XL+616 ss.; II Dizin: IV+820, (Ankara: TDK Yay., 1997), 12v 18) (Aysu, 1997)

¹³ Muharrem Özden, “Codex Cumanicus’ta Bulunan Bitki Adlarının Günümüz Anadolu Ağızlarındaki Kullanımları Üzerine Bir İnceleme”. *International Journal of Language Academy*. Vol. 7. 80-92. (2019): 82. Muharrem (2019)

¹⁴ Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, (Oxford University Press, 1972), 900 (Sir Gerard, 1972). Ata, *Nâsirü’l-dîn bin Burhâbü’l-dîn Rabgûzî, Kısasü’l-Enbiyâ (Peygamber*

Çağatay Türkçesinde *yanğak* / *yanğag* da kullanılmıştır.¹⁵

Ceviz, Sedd-i Sikenderi’de *yanğag* olarak geçer: Yığac üzre ger bolsa yüz ming yangağ / Gömer yirge her ni oğurladı zâğ [TÜ.72a].¹⁶ Aynı metinde koz da verilmektedir: koz, ceviz.

Kelimenin tarihî dönemlere göre bir tablosu yapıldığında kelime ortasında ğ, η ve ŋk sesleriyle karşılaşılabacaktır:

Tablo 1: Kelimenin tarihî Türk lehçelerindeki kullanımı.

Köktürk	Uygur Türkçesi	Karahanlı Türkçesi	Harezmi Türkçesi	Kıpçak Türkçesi	Çağatay Türkçesi
	yağak	yağak	yanğak		yanğag / yanğak / yanğag

Clauson, kelimenin kökeninin “yag-” fiili ile ilgili olduğunu düşünür.¹⁷ Bu görüşünde kelimenin en eski örneğinin yağak şeklinde olması etkilidir. Kelimenin Eski Türkçedeki imla şeklinden ve cevizin yere dökülmesinden hareketle kelimenin kökünde yag- (yağmak) fiilini esas alır: *Yag- (fiil)- ak (fiilden isim yapım eki)* şeklinde izah eder. Eski Türkçedeki “yağak” kelimesinin ortasındaki /-ğ-/ ünsüzü Harezmi Türkçesi ve sonrasında yerini /-η-/ ünsüzüne bırakmıştır ancak Türkçede bu ses değişimi genellikle η > ng > n / ğ yönündedir.

Türkçede art damak /η/’sının bazı kullanımlarda patlayıcı karşılığı olan /g/ ünsüzüyle nöbetleşir. Art damak ünsüzü /η/, tonlu art ve ön damak sızıcı ünsüzleri /ğ/, /g/ ile nöbetleşme eğilimindedir. Mesela, Köktürkçe 2. teklik ve çokluk şahıslarda görülen /η/ bazı durumlarda /g/ ile yazılmıştır. 2. şahıs iyelik ekinde ve ilgi ekinin son sesinde de bu durumla karşılaşılır.¹⁸ Damak “n”sinin özellikle iki ünlü arasında /η > ğ ~ v ~ h > ø/ yönünde bir gelişim sergilemesi de yaygın bir ses olayıdır.¹⁹ İç seste g > η / ŋk yönünde bir değişim bu veriler ışığında muhtemel görünmemektedir. Köktürk harfli yazıtlarda, belirli yapılarda /η/ ünsüzü bazen /g/ ile gösterilmiştir. Benzer duruma Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde de rastlanmaktadır. /η/ > /g/ değişimi, Eski Türkçede belirli eklerde istikrarsız bir imla özelliği göstermektedir.²⁰

Gabain η~ğ /g değişiminin seyrek olduğunu dile getirerek şu örnekleri vermektedir: *eñim, egim* “kısmılı”; *eñin, egin* “omuz”; *eñir-, egir-*.²¹

/η/ ünsüzü, sadece Türk dilinin tarihî dönemlerinde değil, çağdaş Türk lehçelerinde de kendisine yakın olan /g, m, n, v, y/ ünsüzlerine değiştiği bilinmektedir.²² Kâşgarlı Mahmud, Divânü Lügati’t-Türk’te, /η/ ünsüzünün Arguların bazı ağızlarında /g/ ünsüzüne değiştiğini

Kıssaları-I Giriş-Metin-Tıpkıbasım, 704-12v18. Besim Atalay, Abuşka Lugati veya Çağatay Sözlüğü, Ayyıldız Matbaası, (1970), 396.(Nâsirü’l-dîn bin Burhâbü’l-dîn)

¹⁵ Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 2. Baskı, (Ankara: Bizim Büro Basımevi,1999), 156-157.(Hasan, 1999)

¹⁶ Hatice Tören, *Alî Şîr Nevâyî Sedd-i İskenderî: İnceleme-Metin*, (Ankara: TDK Yayınları, 2001), 16 / 1126-1129.(Hatice, 2001)

¹⁷ Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 900.

¹⁸ Ümit Hunutlu, “Köktürk Harfli Metinlerin Ses Bilgisi”, *Tarihî Türk Lehçelerinin Ses Bilgisi*, ed. Hunutlu, Ümit; Yılmaz Çal, Gül; Ekşioğlu, Serap, Editör, (Ankara: Akçağ Yayınevi, 2023), 66.(Ümit, 2023)

¹⁹ Leyla Karahan, “Türkiye Türkçesi Ağızlarında ñ > y Değişmesi”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Dr. Himmet Biray Özel Sayısı, Ankara, (1999)(Leyla, 1999), 24. Muharrem Daşdemir, “Anadolu Ağızlarında Çekimli Yapılarda Ortaya Çıkan /+(E)N/ Eki ve Buna Bağlı Ses Değişimleri”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. Sayı 36 Erzurum, (2008), 5.(Caferoğlu, 1993); Ceylan (1997); (Chai, 2019; Gaçeçiladze, 1976; Muharrem, 2008)

²⁰ Ferruh Ağca, “Eski Türkçe Metinlerde η~g Değişkenliği Üzerine”. *Türk Bilig*, 23: 78, (2012), 69.(Ferruh, 2012)

²¹ Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. Mehmet Akalın), (Ankara: TDK Yayınları, 2007), 39. Kemal Eraslan, *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012), 89.(Annemarie von, 2007) Kemal (2012) Alyılmaz (1985); (Alyılmaz, 2004)

²² Martt. Räsänen, *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*, (Helsinki:1969). Saadet Çağatay, “Türkçede η~ğ Sesine Dair”, *TDAY-B 19882*, Ankara: 15-30, (1954). Talat Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic*, (Bloomington: Indiana University, (1968), 92.(Martti; Saadet, 1954; Talat, 1968)

ifade etmektedir.²³ Bunun yanı sıra DLT’te, ait olunan yazı diline mi yoksa çeşitli Türk boylarına ait diyalektikal unsurlar mı olduğunu kesin olarak ifade edemeyeceğimiz /η/ ünsüzünün birçok örnekte /g/ ile yazıldığı ya da tümüyle kaybolduğu örnekler de bulunmaktadır:

sağun ~ sagun (I, 403,3), siñil ~ sigil (I, 394), teñrim ~ terim (I, 396,3), yagan (III, 29) (Uyg. Yaña).

Kıpçak Türkçesinde/η/ ünsüzü, eski Türk dili alanında olduğu gibi sadece belli eklerde değil, kelime ortasında da /g/ ünsüzüne dönüşmüş ve bu durum yaygın bir kullanım alanı bulmuştur.

Codex Cumanicus’ta bazı kelimelerde /-η-/> /-g-/ değişimi oldukça yaygındır: añar ~ agar, yalgız, yalguz ~ yalğuz.²⁴

Bugün Anadolu ağızlarında, “η > ng ayrışması”; “η > n; η > g” değişimleri görülmektedir.²⁵ Tarihî çağdaş Türk dillerindeki bu örnekler ses değişiminin hiçbir zaman n > η veya η > g şeklinde olmadığını kanıtlamaktadır. Clauson’ın etimolojisinin kabul edilmesi durumunda yağak kelimesinin kökündeki değişimi açıklamak zorlaşır. Clauson’ın görüşünü destekleyebilecek üç teori ileri sürülebilir:

1. Yag-fiili zamanla yañ- fiiline dönüşmüştür.
2. Yag-(yağmur yağmak) fiili çok daha eski dönemlerde yañ- şeklindedir. Bu eski şekil yağak > yañak kelimesinde ilerleyen dönemlerde görülmeye başlamıştır.
3. Yag-fiiline sırayla /-(I)n-/ fiilden fiil yapım eki ve /-Ak/ fiilden isim yapım eki almıştır. Zamanla /n/ ve /g/ sesleri arasında göçüşme meydana gelmiştir.

Bu üç teorinin de tutarsız tarafları bulunmaktadır. Türkçenin hiçbir döneminde n > η veya η > g yönünde bir ses gelişiminin olmaması birinci teoriyi çürütmektedir. Türk dilinin hiçbir tarihi ve çağdaş döneminde yag- (yağmur yağmak) fiilinin yañ- şekline rastlanmaması ikinci teoriyi imkânsız kılar. Bir varlığa ad verdikten sonra varlık adının aynı kavramı karşılamak için tekrar türetilmesi ve sonrasında kelime içinde göçüşmenin görülmesi imkânsız olmasa da muhtemel görünmemektedir. Bu durumda kelimede yag- fiili yerine farklı kökler aranabilir.

Tarihî süreçte *yagak* > *yañak* değişimi, Eski Türkçe döneminde bir ağız özelliğine işaret etmektedir. Manihaist Uygur Türkçesinin ağız özelliklerinin yazı diline yansıdığı muhakkaktır. Eski Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesinde rastlanan “yağak” imlası ve ilerleyen dönemlerdeki *yangak* imlası η > g nöbetleşmesi fikrini kuvvetlendirmektedir. *Yañak* telaffuzu daha genel ve arkaik olmalıdır. O hâlde bu kelimede *yan-* / *yan* / *yañ-* / *yañ* köklerinden birini esas almak gerekir.

Olası Etimolojik Açıklamalar

Räsänen kelime hakkında şu açıklamaları yapar: “özb. (Jud.) *janyak*, otü. (Kat. 2) *janyak* “ceviz”, *janak* “Kokosnuss”, çag. *janak* “Nuss”, kzk. RKS *zangak* id., uig. (Gab.) *mtü. jayak* “Nuss”, uig. *jayak* “Laub- wald (altbolg. > ung. *dió* < **dyy-au*; trotz BTLU 215)”. Kelimenin etimolojisi hakkında bilgi vermez.²⁶ *Nadelyaev* kelimenin anlamını, Kaşgarlı Mahmud’dan bir örnek vererek açıklar, ancak kelimenin etimolojisine yer vermez.²⁷ *Seydakmatov*, kelimenin etimolojisini “Jag+ak” olarak açıklar.²⁸ *Tietze*, “ceviz, koz” kelimelerini inceler ancak “yagak”

²³ Atalay, DLT II, 167-168. Ahmet Bican Ercilasun; Ziyat Akkoyunlu (2014), Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti’t-Türk-Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014), 280.(Ahmet Bican & Ziyat, 2014; Baskakov, 2021; Berta, 2004)

²⁴ Mustafa Argunşah ve Galip Güner, *Codex Cumanicus*, (İstanbul: Kesit Yayınları, 2015), 67.(Mustafa & Galip, 2015)

²⁵ Leyla Karahan, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, (Ankara: TDK. 2014).(Leyla, 2014)

²⁶ *Räsänen*, *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, 186.(Martti)

²⁷ *Räsänen*, *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, 224.

²⁸ *Seydakmatov*, K., *Kırgız Tilinin Kısaça Etimologiyalı Sözdüğü [Kırgızca Etimolojik Sözlük]*, (Frunze: İlim, 1988), 284.(Seydakmatov, 1988)

kelimesi üzerinde durmaz.²⁹ Çağbayır, kelimenin kökünü fiil olarak gösterip şu açıklamaları yapar: [yağ-ā-k] (yağa:k] {e.T} is. 1. Ceviz. (DLT) (ETY) (EUTS) (Gabain) 2. Göz. (ETY).³⁰ Wilkens etimolojik bir açıklama yapmadan şu bilgiyi verir: yagak ~ y(a)g(a)k Nuss, Walnuss, aus Nuss-baumholz gefertigt || ceviz, ceviz ağacından üretilmiş (s./bk. Mo. jī'aq) y(a)g(a)k ıg(a)č (r) Nussbaum, Walnussbaum || ceviz ağacı, yagak kapakı Nussschale || ceviz kabuğu.³¹ Doerfer vd. kelimenin anlamını verir ancak etimolojisi hakkında bilgi vermez.³²

Yagak kelimesinin orta seste /-η-/ ünsüzünün kabulüne bağlı olarak (yağak) kelimesinin nereden gelmiş olabileceği hususunda farklı tezler ileri sürülebilir: yan-gak /yan+gak /yang-ak / yang+ak. Ceviz kavramının nitelikleri ve getirilen ekin kattığı anlamsal özellikler dikkate alındığında bu etimolojilerden sadece ikisi muhtemel görünmektedir. /+GAk/ eki küçültme ve kuvvetlendirme görevleri taşıyan, organ adı yapan isimden isim eklerinden biridir:

er+kek “erkek”, toz+gak “çiçek tozu”, yan+gak “yanak”.

yan (yan, yön)+gak “yanak”. Cevizin iki ayrı yanaktan oluşması sebebiyle bu etimoloji mantıklı görünmektedir.

/+Ak/ eki de küçültme ve sevgi isimleri türeten bir ektir:

ög+ek “annecik”, yul+ak “derecik”.³³

Kelimenin kökü yan isminden alınabilir ancak bu durumda /η/ görülmez.

/-GAK/ fiilden isim yapım eki seyrek kullanılan, fail ismi yapan eklerden biridir:

ar-kag (ar- dolaşmak) “mekik”, iç-kek (iç-kek) “kan içen, şeytan”, or-gak (or- biçmek) “orak”, yum-gak “yumak”; tur-gak “kapıcı, nöbetçi”, tut-gak “öncü”.³⁴

Yan- (dönmek) –gak (yangak).

Cevizin değişimi ve yuvarlak şeklinden dolayı öncelik taşıyan bir açıklamadır.

Bu eke benzer görevde kullanılan /-Ak/ eki fail ismi ve alet ismi yapmaktadır:

ad-ak “ayak”, bıç-ak “bıçak”, iv-ek “aceleci, acele eden”.³⁵

yan-(dönmek) –ak.

Kelimenin kökü yan- fiilinden alınabilir ancak bu durumda /η/ görülmez. yağak / yağgak / çağgak kelimesinin kökünde Clauson gibi yağ- fiilini aramak ise kelime içinde Harezmi Türkçesi ve sonrasında yaygınlaşan /-η-/ ve /-ηg-/ seslerinin izahını güçleştirmektedir. Çünkü yağ- (yağmak) fiilinin ilerleyen dönemlerde yağ- şekli tespit edilememiştir. Eski Türkçeye ait ilk metinlerde /-η-/ sesinin /-g-/ye dönüşmüş şekli olan “yağak” kaydedilmiştir. Bu durum bizi kelimenin ilk şeklinin yagak olduğu kanısına götürmemelidir. Ses değişimlerine bağlı olarak ortaya çıkan varyantlar, kelime kökünde /-η-/ sesinin olabileceğini kanıtlar niteliktedir. Kelime, yan (yan, taraf yön) ismine /+GAk/ isimden isim yapma eki getirilerek oluşturulmuş olabilir. Yan “taraf, yön”³⁶ isimleri ile ceviz arasında anlamsal bağ nasıl kurulabilir? Bu soru şöyle izah edilebilir: Ceviz kabuğunun ortasındaki yuvarlak şişkin bölüm iki yanağın birleşim yeridir.

²⁹ Andreas Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, İkinci Cilt C-E (İkinci baskı), (Ed. Emine Yılmaz, Nurettin Demir), (Ankara: TÜBA Yayınları, 2021). (Tietze, 2021)

³⁰ Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, 2. Baskı, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017), 6197. (Çağbayır, 2017)

³¹ Jens Wilkens, *Handwörterbuch des Altugurischen Altugurisch-Deutsch-Türkisch (Eski Uyğurcanın El Sözlüğü Eski Uyğurca-Almanca-Türkçe)*, (Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, 2021), 852. (Wilkens, 2021)

³² Gerhard, Doerfer; Semih Tezcan, *Wörterbuch des Chaldaischen Dialect von Charrab*, (Budapest: 1980), 219.

³³ Eraslan, *Eski Uyğur Türkçesi Grameri*, 94, 97. (Dorfer & Tezcan, 1980)

³⁴ Necmettin Hacıminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, (Ankara: TDK Yayınları, 2008). 21. Eraslan, *Eski Uyğur Türkçesi Grameri*, 105. (Hacıminoğlu, 2008)

³⁵ Hacıminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, 21.

³⁶ Ercilasun vd., *Kaşgarlı Mahmud Divânı Lugâti't-Türk-Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, 494. (Ercilasun & Akkoyunlu)

\Ceviz, bu iki yanağın birleşmesinden oluşmuş ve bu iki *yan+gak*'tan dolayı bu adla anılmış olabilir. /+GAK/ eki geldiği isme küçültme anlamı katmıştır. Ceviz iki yanakçıktan oluşmuştur. Kelime, yan- fiiline /-GAK/ fiilden isim yapma eki getirilerek oluşturulmuş da olabilir. Yan-fiilinin Eski Türkçedeki anlamları “dönmek, yanmak, korkutmak, tehdit etmek, kusmak”tır.³⁷ Bu anlamlardan *dön-* fiili cevizin şekli itibarıyla kök olarak kabul edilebilir:

yan- (dönmek) + /-GAK/ > yağak “ceviz”.

Bu iki izahtan *yan+gak* > *yangak* izahı bizce daha olasıdır.

Görsel 1: Cevizin iki yanaktan oluşan dış kabuğu.

Çağdaş Türk Lehçelerinde Yağak Kelimesi

Türkiye Türkçesindeki *ceviz* <*cawz*, Arapça bir alıntıdır. ³⁸ Cevizin Farsçadan Türkçeye geçen şekliyse *kozdur*. Bugün çağdaş Türk lehçelerinin çoğunda *ceviz* kelimesi için *yağak* ve varyantları kullanılmaktadır. Eski Türkçe yazı dilinin izlerini en çok taşıyan Halaççada kelime *yagak* / *yagâk* şeklindedir. Tıpkı Kaşkarlı'nın Argular için ifade ettiği gibi, Hallaçlar “*yagak*” kelimesinin ortasında /-g-/ sesini tercih ederken Kıpçak ve Hakaniye lehçelerinin varisleri olan çağdaş Türk lehçelerinde kelimenin /-ŋ-/li şekli tercih edilmiştir.

Tablo 2: Kelimenin çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımı.

Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi	Özbek Türkçesi	Yeni Uygur Türkçesi	Karakalpak Türkçesi	Halaç Türkçesi
jaŋgak	caŋgak	yaŋgak	yağak	yagak / yangak	yagak / yagâk

Diğer lehçelerde *ceviz* için, *cövüz*, *goz* (Azerbaycan Türkçesi), *ästir h an* (grek) *sätläviği* (Başkurt Türkçesi), *äçtir h an* (grek) *çikläviği* (Tatar Türkçesi), *höz* (Türkmen Türkçesi) kullanılmaktadır.³⁹ *Yağak* kelimesinin farklı şekillerini Türk dilleri dışında da görmek mümkündür. Kelimenin Macarcaya *dió* olarak geçtiği bilinmektedir.⁴⁰

³⁷ Eraslan, *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, 620. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 941-942. (Gülensoy, 2011; Kaplan Taş & Bulak, 2015); Nadelyaev (1969); (Puțkaradze & Mikautadze, 2014; Tenişev, 1974; Türk Dil, 2009)

³⁸ Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 69.

³⁹ Ahmet Bican Ercilasun, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü. (Ortak)*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1991-1992), 100.

⁴⁰ Räsänen, *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*, 186. Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*.

Anadolu Ağzlarında Ceviz ve Ceviz Türlerine Verilen Adlar

Eski Türkçede tek şekilde karşımıza çıkan *yağak* kelimesi, ilerleyen dönemlerde “*koz*, *hoz*, *ceviz*” sözcükleriyle karşılanmıştır. Bugün Anadolu ağzlarında bu sayı daha da artmıştır. Derleme Sözlüğü’nde tespit edilen ceviz ve ceviz türü adları şunlardır:

Tablo 3: Anadolu ağzlarında ceviz ve ceviz türlerine verilen adlar.

Aklan (i.): Yeşil kabuğu kolay soyulan iyi cins ceviz. Mersin	Goz (i.): Ceviz. Karma bölgeler
Anbak (i.): Yeşil kabuklu taze ceviz. Afyon Dinar	Guz (i.): Ceviz. Hakkâri Uludere
Ambak (i.): Cevizin yeşil kabuğu. Isparta	Gügül (i.): Parçalanmamış ceviz içi. Sinop
Apırcak (i.): Yeşil kabuklu ceviz. Isparta Sütçüler	Güylek cevizi (i.): İri taneli ceviz. Niğde Bor
Areb kozu (i.): Kabuklu taze ceviz. Kerkük	Güyük (i.): İçi boş ceviz. Çorum İskilip
Bıldık (i.): Ufak ceviz, yeşil domates vs. Karma bölgeler	Kakali (i.): Ceviz. İstanbul
Cevüz (i.): Ceviz. Karma bölgeler	Kakıl (i.): Ceviz. İstanbul
Coğabir (i.): Yeşil kabuğu soyulmuş ceviz. Denizli Honaz	Kargaburun (i.): Uzunca ceviz. Bursa Orhangazi
Coğuz (i.): Ceviz. Artvin Yusufeli	Karide (i.): Ceviz. Balıkesir Burhaniye
Congabır (i.): Yeşil kabuğu soyulmuş ceviz. Denizli Acıpayam	Kavel (i.): Yeşil kabuğu soyulmuş ceviz. Tokat Zile
Coz (i.): Ceviz. Tokat Erbaa	Kem (i.): Ceviz. Diyarbakır
Cövüz (i.): Ceviz. Bolu	Kıdıt (i.): Kabuğundan kolayca ayrılmayan ceviz. Erzincan
Çevkel (i.): Kolay ayıklanamayan ceviz. Amasya	Kıkof (i.): Yeşil kabuğu soyulmuş taze ceviz. Erzincan
Çıtın (i.): Çetin, sağlam, içi güçlülük çıkan ceviz. Hatay Yayladağı	Kırgıt (i.): İçi güçlülük çıkan ceviz. Artvin Yusufeli
Çıtın (i.): İçi boş ceviz. Hatay Antakya	Kili (i.): Kabuksuz ceviz. Konya Ilgın
Favlak (i.): Yeşil kabuklu ceviz. Adana	Kokceviz (i.): Kabuklu ceviz. İstanbul
Fındık cevizi (i.): Küçük, kabuğu ince, üzeri pütüstsüz ve beyazımsı bir çeşit ceviz. Samsun Bafra	Koz (i.): Ceviz. Karma bölgeler
Fodana (i.): Kırılınca içi bütün çıkan ceviz. Konya Ermenek	Kurutakırdak (i.): Ceviz. Kastamonu
Follu (i.): Yeşil kabuğundan ayrılmış ceviz. Konya Hadım	Küfuk (i.): İçi çürük ceviz. Amasya
Gaal (i.): Yeşil kabuğundan çıkarılmış ceviz. Çorum Mecitözü	Mavru (i.): Yeşil kabuklu ceviz. Burdur
Gaz (i.): Ceviz. Muğla	Muşabah (i.): Kabukları kolay kırılan ceviz. Van Erciş
Gevgille (i.): Çürük ceviz. Sivas Koyulhisar	Müşabah (i.): İyi cins ceviz. Erzincan
Gılıf ceviz (i.): Yeşil kabuğundan kolay ayrılan, olgunlaşmış ceviz. Kastamonu Daday	Ofuk (i.): Çürük ceviz. Isparta
Gılı (i.): Kabuklu ceviz. Konya Ermenek	Uğur (i.): Ceviz ağacı. Balıkesir
Gilla (i.): Ceviz. Konya Ermenek	Yangak (i.): ceviz. Sivas, Elâzığ
Gircot (i.): Kabuğundan zor ayıklanan ceviz. Sivas Divriği	Zan (i.): Cevizin yeşil kabuğu. Gümüşhane
Gogof (i.): Yeşil kabuğundan ayrılmış ceviz. Erzincan Kemaliye	Zembiligozgoz (i.): Ceviz. Niğde
Gongalak (i.): Büyük yumurta biçiminde ceviz. Sivas Koyulhisar	

Yukarıdaki örnekler arasında *yangak* / *cangak* kelimesine ses özellikleri bakımından yakın olanlar; *yangak*, *coğabır*, *congabır*, *gongalak*tır. *Yangak* kullanımına bugün Sivas ve Elâzığ’da rastlanmaktadır. Kelimenin Doğu Karadeniz ağzlarındaki *cangâ* / *cango* kullanımı ise Kıpçak ve Karluk grubu Türk lehçelerinde tercih edilen *yângâk*, *jangak*, *canğak* kelimelerine oldukça yakın bir söyleyiştir. Trabzon ağzında *cango*; ince kabuklu, içi dolu, yuvarlak fındık için kullanılmaktadır. Artvin ağzında ise *cangâ* cevizin yeşil rengi ve dış kısmını ifade ettiği gibi koruk cevizi de karşılar. Bu kullanım Kafkas dillerinden olan Gürcücede de mevcuttur. წენგო (tsengo): cevizin dış kabuğu, yeşilimsi renktedir. Gürcüde Dili Açıklamalı Sözlüğü’nde kelime hakkında şu bilgi yer almaktadır:

წენგო წენგო (წენგოსი) 1. კაკლის ხის ნაყოფის გარეთა გარსი, მომწვანო ფერისა; მის ნაყენს (ან ნახარშს) ყავისფერ საღებავად იყენებენ. ჩემს თესლს... გარეთ მწარე წენგოს ვუკეთებ... [-ამბობს კაკალი] (თ. რაზიკ.). 2. კაკლის ხის წენგოიანი, უმწიფარი ნაყოფი. წენგო ისეთ დროს უნდა დაკრიფოთ, რომ არც ძალიან მსხვილი იყოს და არც ძალიან წვრილი (ბ. ჯორჯ.).

(<https://www.ena.ge/explanatory-online>)⁴¹

ჭეცხო ცენო-Tsengo წეცხო değişimi Batı Gürcistan Ağzı Sözlüğü'nde tanımlanmaktadır.⁴² Bu durumda kelimenin Gürcüceye geçiş aşaması şu şekilde olmalıdır:

Canğak / canğag > cengo > Tsengo.⁴³ Türkçede ve Doğu grubu çağdaş Türk lehçelerinde farklı söyleyişleriyle karşımıza çıkan *yağak* kelimesinin Doğu Karadeniz ağızlarında ve Gürcücede yakın söyleyişlerle ve yakın anlamlarda kullanılması oldukça dikkat çekicidir. Bu durum bir Kıpçak / Ahıska etkisi olarak görülebilir.

Anadolu Ağızlarında Cevizin Bölümleri ve Cevizle İlgili Sözcükler

Tablo 4: Anadolu ağızlarında cevizin bölümleri ve cevizle ilgili sözcükler.

Ambaklamak (f.): Cevizi yeşil kabuğundan ayırmak. Isparta	Gavlatmak (f.): Ceviz ve badem, kabuğundan ayırmak. Tokat Zile
Anabuba (i.): Cevizlerin uzvu, tezkiri. Zonguldak Safranbolu	Gegellemek (f.): Yeşil cevizin içini çıkarmak. Samsun
Avku (i.): Cevizin dış kabuğu. Ordu Ünye	Gerek (i.): Ceviz silkmeye yarayan sırik. Isparta Şarkıkaraağaç
Babik (i.): Olgunlaşmamış cevizin üzerindeki yeşil kabuk. Erzurum Şenkaya	Gıgof (i.): Olgunlaşmayan cevizin yeşil kabuğu. Erzincan
Badal (i.): Ceviz içinin dörtte biri. Çorum	Gınaklamak (f.): Cevizin iyisini kötüsünü ayıklamak, seçmek. Çorum
Ballı (i.): Bir ceviz miktarı (şey). Kerkük	Godoş (i.): Ceviz kabuğu. Kayseri
Bambıl (i.): Ceviz, badem gibi meyvelerin kabuğunun kendi kendine çıkması, soyulması hali. Denizli Acıpayam	Gogoflamak (f.): Cevizin dıştaki yeşil kabuğunu soymak. Erzincan Kemaliye
Bıdır (i.): Ceviz kütüğü. Bartın	Goğuz (i.): Ceviz kabuğu. Muğla Yatağan
Cıynak (i.): Ceviz içi. Kastamonu Kargı	Goralak (i.): İçi boş, kurtlu fındık, ceviz vb. yemişler. Ordu Ünye
Cilik (i.): Ceviz içinin dörtte bir parçası. Artvin Yusufeli	Goruh (i.): İçi boş ya da kurtlu ceviz, fındık. Ordu Ünye
Cimit (i.): Fındık ve ceviz içi. Ordu Ünye	Govof etmek (f.): cevizin yeşil kabuğunu soymak. Harman Elazığ Keban
Cinek (i.): Ceviz içinin dörtte bir parçası. Sinop Ayancık	Göğef (i.): Taze cevizin dışındaki yeşil kabuk. Gümüşhane Torul
Ciye (i.): Ceviz içinin dörtte biri. Isparta Yalvaç	Gök kap (i.): Cevizin yeşil kabuğu. Muğla Yatağan
Cucum (i.): Cevizlerin yeşil kabuğunun çıkma zamanı. Artvin Yusufeli	Guguk (i.): Parçalanmamış ceviz içi. Karma bölgeler
Çeç (i.): Kabuğu çıkarılmış fındık, ceviz ve mısır. Karma bölgeler	Hambak (i.): Badem, ceviz gibi yemişlerin üzerinde bulunan yeşil kabuk. Isparta Senirkent
Çetenek (i.): Elma, armut ve ceviz gibi meyvelerin dörtte biri. Bolu Göynük	Heli (i.): Ceviz içi. Malatya
Çeynet (i.): Ceviz içi. Malatya Yeşilyurt	Holak (i.): Cevizin yeşil kabuğu. Ordu Gököy
Çılamak (f.): Badem ve ceviz gibi ağaçların meyveleri olgunlaşarak kabukları açılmak, dökülmek. Aydın Nazilli	Holuz (i.): Ceviz içi. Isparta Yalvaç
Çıldır (i.): Zarı soyulmuş ceviz içi. Malatya Arapkir	Horhali etmek (f.): Ceviz, fındık, fasulye gibi şeylerin kabuğunu soymak. Harman Rize İkizdere
Çıldırılmış (i.): Kabuğu soyulmuş ceviz, badem. Malatya Arapgir	Kozuk (i.): Cevizin yeşil kabuğu. Bitlis Ahlat
Çiğe (i.): Ceviz ve badem içi. Isparta Senirkent	Marzalak (i.): Cevizin yeşil kabuğu. Trabzon Maçka
Çiy (i.): Ceviz, badem içi. Denizli	Mavru (i.): Cevizin yeşil kabuğu. Isparta Keçiözü
Çiyet (i.): Ceviz içinin dörtte bir parçası. Denizli Acıpayam	Mırıl (i.): İçi boş ceviz. Ordu Ünye
Çüşsek (i.): Cevizin içindeki dört parçayı, çeneği, birbirinden ayıran zarlar. İçel Tarsus	Ozuk (i.): Taze cevizin üstündeki yeşil kabuk. Bitlis Ahlat
Çüşük (i.): Cevizin kofu. Elâzığ Ağın	Patak (i.): Ceviz içi. Tokat Zile

⁴¹ Ceviz (fındık)1. Ceviz ağacının meyvesinin dış kabuğu yeşilimsi renktedir; özü (veya kaynatılmış suyu) kahverengi boya olarak kullanılır. Benim çekirdeğim... Dışına acı bir ceviz koyuyorum... [-ceviz diyor] (T. Razik.). 2. Ceviz ağacının olgunlaşmamış, cevizli meyvesi. Cevizne çok büyük ne de çok küçükken toplanmalıdır (B. George.) (<https://www.ena.ge/explanatory-online>).

⁴² Gaçeçiladze, P., *İmeruli Dialektis Saleksikono Masala*, (Tbilisi: Metsniereba, 1976), 169.

⁴³ İlgili ses değişimleri için bk. Puțkaradze T.; Mikautadze M. Kartuli Samtsignobro Enis Ponetika, Sakhelmdzgvanelo Bakalavriatis Ştudenttatvis. (Tbilisi: Universali, 2014).

Dehrem (i.): Olgunlaşmamış cevizin yeşil olan kabuğu. Kerkük	Pir (i.): Cevizin yeşil kabuğu. Erzincan
Eşak (i.): Cevizin içindeki yenilmeyen kabuk kısmı. İçel Silifke	Purç (i.): Ceviz ve sakız ağaçlarının çiçekleri. İçel Mut
Eşelek (i.): Ceviz içinin ortasında bulunan ve içi ikiye ayıran sert madde. Karma bölgeler	Pürçek (i.): Fındık ve cevizlerde olan püskül biçimindeki erkeklik organı. Samsun
Falaklanmak (f.): Fındık, ceviz vb. olgunlaşınca kabuğundan kolayca ayrılmak. Ordu Ulubey	Püs (i.): Taze fındık ve cevizin dışındaki yeşil kabuk. Kastamonu Daday
Faralak (i.): İç boş, kurtlu ceviz, fındık vb. yemişler. Ordu Ünye	Soğula (i.): İç olgunlaşmamış taze ceviz. Kastamonu Tosya
Faslak (i.): Ceviz, bakla, fasulye gibi şeylerin sıcaktan içlerinin bozulması. Amasya	Tetir (i.): Cevizin yeşil kabuğu. Niğde Bor
Fış (i.): İç boş ya da çürük fındık, fıstık, ceviz, badem gibi yemişler. Şanlıurfa Birecik	Yalku (i.): Cevizin yeşil kabuğu. Ordu Ünye
Fol etmek (f.): Ceviz, fındık vb. yemişleri kabuklarından ayıklamak. Ordu Giresun	Yatka (i.): Ceviz içi. Bursa
Garklamak (f.): Ceviz ya da odunların kabuğunu soyamak. Artvin Şavşat	

Sonuç

İlk kez Eski Uygur Türkçesinde *İrk Bitig*'de tespit edilen yağak (ceviz) kelimesi, aynı dönemin farklı ağızlarında *yaḡak* / *yaṅak* olarak telaffuz edilmiş olabilir. Kelimenin imlası Harezmi Türkçesi ve sonrasında *yaḡak* şeklindedir. Tarihi süreç içinde ğ > η değişimi pek rastlanan bir ses hadisesi değildir. Ses değişimi genellikle η > g yönündedir. Kelimenin etimolojisi hakkında yapılan yag- (yağmak fiili) -ak (filden isim yapım eki) açıklaması bu sebeple şüpheli görünmektedir. Bu açıklama cevizin yere yağmur gibi düşmesinden yola çıkılarak yapılmıştır. Bu çalışmada kelimenin kökü *yan* (yan, taraf, yön) olarak önerilmektedir. *Yan* ismine getirilen /+GAK/ eki ile kelime (yan+gak) şeklini almış olmalıdır. “yanakçık” anlamı cevizin şekil özellikleriyle de uyumludur. *Yan+gak* etimolojisi Harezmi Türkçesi ve sonrasındaki kelime ortasında görülen /-η-/ sesinin varlığını açıklar niteliktedir. Bugün bazı Anadolu ağızları dışında, Oğuz Grubu Türk lehçelerinde *yaḡak* (ceviz) kelimesi kullanılmamaktadır. Bu kelime yerine *ceviz*, *cövüz*, *goz*, *hōz* kelimeleri yaygınlık kazanmıştır. Anadolu ağızlarında farklı kullanımlarla bu kelime çeşitliliği daha da artmaktadır. Anadolu ağızlarında *yaḡak* kelimesinin Kıpçak telaffuzuna uygun /c-/’li şekillerine de rastlanmaktadır. Doğu Karadeniz ağızlarındaki *cangà* / *cango* kelimeleri Kıpçak ve Karluk grubu Türk lehçelerindeki *yāṅgāk*, *jaṅgāk*, *caṅgāk* söyleyişleri ile yakınlık gösterir.

Kaynakça

- Abik, A. D. (2005). *Meyveler Münazarası -Doğu Türkçesi*. Seçkin Yayıncılık.
- Ahmet Bican, E., & Ziyat, A. (2014). *Kaşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti't-Türk - Giriş, Metin, Çeviri, Notlar, Dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alyılmaz, C. (1985). *Eski Türkçenin Lügati*. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Alyılmaz, C. (2004). *Eski Türkçenin Söz Varlığının Düz ve Ters Dizimi*. Kurmay Yayınları.
- Annemarie von, G. (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. TDK Yayınları.
- Aysu, A. (1997). *Kıyasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) – I: Giriş, Metin, Tıpkıbasım: XL+616 ss.; II: Dizin: IV+820*. TDK Yayınları.
- Baskakov, N. A. (2021). *Türk Dillerinin Tarihi-Tipolojik Ses Bilimi*. TDK Yayınları.
- Berta, Á. (2004). *Szavaimat jól halljátok... A Türk És Uigur Rovásírásos Emlékek Kritikai Kiadása*. Jatepress.
- Besim, A. (2013). *Divanü Lügat-it Türk Tercümesi, Cilt I-IV*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Bilgen Kaplan, T., & Şahap, B. (2015). Etimoloji Bilimine Genel Bir Bakış. *Turcology Research*, 83, 289–304.
- Caferoğlu, A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Enderun Kitabevi.
- Çağbayır, Y. (2017). *Ötüken Türkçe Sözlük* (2. Baskı ed.). Ötüken Neşriyat.
- Ceylan, E. (1997). *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Chai, H.-W. (2019). *Türkçe, Korece, Moğolca ve Mançu-Tunguzcanın Karşılaştırmalı Ses ve Sekil Bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doerfer, G., & Tezcan, S. (1980). *Wörterbuch des Chaladsch Dialect von Charrab*.
- Doğan, A. (2006). *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*. TDK Yayınları.
- Ercilasun, A. B., & Akkoyunlu, Z. *Kaşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti't-Türk - Giriş, Metin, Çeviri, Notlar, Dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ferruh, A. (2012). Eski Türkçe Metinlerde η~g Değişkenliği Üzerine. *Türk Bilig*, 23, 69–78.
- Gaçeçiladze, P. (1976). *İmeruli Dialektis Saleksikono Masala*. Metsniereba.
- Gülensoy, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü A–N*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Günay, K. (2019). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Akçağ Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2008). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. TDK Yayınları.
- Hasan, E. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* (2. Baskı). Bizim Büro Basımevi.
- Hatice, T. (2001). *Alî Şîr Nevâyî Sedd-i İskenderî: İnceleme-Metin*. TDK Yayınları.
- Kaplan Taş, B., & Bulak, Ş. (2015). Etimoloji Bilimine Genel Bir Bakış. *Turcology Research*, 83, 289–304.
- Kemal, E. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Leyla, K. (1999). Türkiye Türkçesi Ağızlarında ñ > y Değişmesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Dr. Himmet Biray Özel Sayısı*, 24.
- Leyla, K. (2014). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Martti, R.
- Muhammet, K. (2022). Eski Türkçe Tarım Terimlerinin Anadolu Ağızlarındaki Durumu. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6(4), 1462.
- Muharrem, D. (2008). Anadolu Ağızlarında Çekimli Yapılarda Ortaya Çıkan /(E)N/ Eki ve Buna Bağlı Ses Değişmeleri. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*(36), 5.
- Muharrem, Ö. (2019). Codex Cumanicus'ta Bulunan Bitki Adlarının Günümüz Anadolu Ağızlarındaki Kullanımları Üzerine Bir İnceleme. *International Journal of Language Academy*, 7, 80–92.
- Mustafa, A., & Galip, G. (2015). *Codex Cumanicus*. Kesit Yayınları.
- Nadelyaev, V. M. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar (Eski Türkçe Sözlük)*.
- Nâsîrü'd-dîn bin Burhâbü'd-dîn, R. *Kısasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) – I: Giriş-Metin-Tıpkıbasım*.
- Putkaradze, T., & Mikautadze, M. (2014). *Kartuli Samtsignobro Enis Ponetika, Sakhelmdzgvanelo Bakalavriatis Studenttatvis*. Universali.
- Saadet, Ç. (1954). Türkçede η~ğ Sesine Dair. *TDAY-B 19882*, 15–30.

- Seydakatov, K. (1988). *Kırgız Tilinin Kısaça Etimologiyahk Sözdüğü [Kırgızca Etimolojik Sözlük]*. İlim.
- Sir Gerard, C. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford University Press.
- Talat, T. (1968). *A Grammar of Orkhon Turkic*. Indiana University.
- Talat, T. (2013). *İrk Bitig: Eski Uygurca Fal Kitabı*. TDK Yayınları.
- Tenişev, E. R. (1974). *Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov. Obşetyurkskiye I Mejtyurkskiye Osnovi Na Glasniye*.
- Tietze, A. (2021). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati, İkinci Cilt C-E (İkinci Baskı)*. TÜBA Yayınları.
- Türk Dil, K. (2009). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü C I–VI*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ümit, H. (2023). Köktürk Harfli Metinlerin Ses Bilgisi. In H. Ümit, Ç. Gül Yılmaz, & E. Serap (Eds.), *Tarihî Türk Lehçelerinin Ses Bilgisi* (pp. 66). Akçağ Yayınevi.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch–Deutsch–Türkisch (Eski Uygurcanın El Sözlüğü Eski Uygurca–Almanca–Türkçe)*. Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.

İnternet Kaynakları

<https://www.ena.ge/explanatory-online/> / 22.08.2025

<https://sozluk.gov.tr/> 22.08.2025